

*Atlantida i nacije*¹

(Iz knjige »Grčka demokracija iz drugog ugla« /*La Démocratie grecque vue d'ailleurs*, izd. Flammarion, Pariz 1990)

To je neobična pripovijest.² Ona otpočinje oko 355. g. prije Krista, s Platonovim *Timejem* i *Kritijom*. Kažem »otpočinje«, jer usprkos brojnim pokušajima nitko nikada nije uspio dokazati da je taj mit bio poznat prije no što ga je Platon ispričao. Sama je priča dobro znana, i gotovo da nije ni potrebno da je ovdje rezimiram. Platon nam je izlaže kao priču, *mythos* što ga je atenskom zakonodavcu i pjesniku Solonu, »najmudrijem od sedam mudraca«,³ ispriповjedio neki stari svećenik božice Neith u Saisu u Egiptu. Solon mu je bio ispričao grčke legende za koje je smatrao da su najdrevnije od svih legendi, ali svećenik je poznao još starije: »Solone, Solone, vi Grci vječno ostajete djeca: Grk nikad ne ostaru.«⁴ Atenjani ne poznaju svoju vlastitu povijest onakvu kakva je pohranjena u egipatskim arhivima. Arhivi obuhvaćaju prošlost osam tisuća godina unatrag, ali Atena je bila uzoran polis, tj. država izgrađena prema Platonovim načelima, devet tisuća godina prije Solona.⁵ Kao savršena kopnena, dakle hoplitska država, Atena se morala sukobiti sa svojim antimodelom, to jest s Atlantidom, golemom velesilom, otočkom zemljom ali »prostranijom od Azije i Libije [Afrike] zajedno«. ⁶ Razvijajući se neprekidno, to kraljevstvo što ga je osnovao Posejdon da bi ondje smjestio djecu koju mu je rodila nimfa Klita postaje u isto vrijeme kraljevstvo mora i kraljevstvo zla; u Platonovim očima to su veoma bliski pojmovi, čak bi se moglo reći: pojmovi-blizanci.⁷ Atlantida je, posve prirodno, imperijalna sila, i mada pripada Zapadu, ona podsjeća na Perziju iz vremena ratova s Medanima. Ona napada Sredozemlje svojim brodovima i svojim vojnicima i sukobljuje se s atenskom vojskom. Atena odnosi pobjedu, ali pobjednici i pobijedeni pogibaju u velikom potopu. Atlantida nestaje u oceanu koji još i danas nosi njezino ime. Atena je preživjela, ali je ostala svedena tek na kostur nekadašnje države. Zaslugom svećenika iz Saisa, Solon će njezinu junačku povijest prenijeti u domovinu i predat će je Kritiji, tada još dječaku, a Kritija će je prenijeti svojim potomcima, među kojima je Platon jedan od najčulenijih.

1 Izvod iz rada *Représentations de l'origine. Littérature, histoire, civilisation*, Cahiers CRLH-CIRAOI, 4, 1987, Publications de l'Université le ka Réunion, dif. Didier; posvećeno Jacquesu i Lisei Body.

2 Čitalac će naći mnogo zajedničkih crta između ovog teksta i onoga što sam ga objavio pod naslovom »Herodot i Atlantida; između Grka i Židova. Razmišljanja o historiografiji prosvjetiteljskog stoljeća«, *Quaderni di Storia*, 16, srpanj-prosinac 1982, str. 3–76.

3 *Timej*, 20 d.

4 *Ibid.*, 22 b.

5 *Ibid.*, 23 d.

6 *Ibid.*, 24 e.

7 Više pojedinosti može se naći u mojem članku »Athènes et Atlantide. Structure et signification d'un mythe platonicien«, *Revue des études grecques*, 77, 1964, str. 420–442, studiji prerađenoj i nadopunjenoj u *Le Chasseur noir*, str. 335–360. Paralelne i komplementarne momente pribilježio je ili razradio napose Luc Brisson u radovima »De la philosophie politique à l'épopée. Le 'Critias' de Platon«, *Revue de métaphysique et de morale*, 75, 1970, str. 402–438, i *Platon, les mots et les mythes*; a isto tako i: Ch. Gill u članku »The Origin of the Atlantis Myth«, *Trivium*, 11, 1976, str. 1–11; »The Genre of the Atlantis Story«, *Classical Philology*, 72, 1977, str. 287–304 i *Plato: The Atlantis Story* »*Timaeus*« 17–27, »*Critias*«. U tim radovima i u mojoj studiji navedenoj *supra* bilj. 1, nalazi se veoma opširna bibliografija. Postupno napredovanje ponajčešće veoma bizarnih proučavanja tog predmeta možemo pratiti zahvaljujući bibliografijama djela o Platonu što su ih redom objavljivali H. Chermis i L. Brisson u reviji *Lustrum*; kao primjer koliko je komična ozbiljnost nekih od tih radova, vidi: Barbara Pischel, *Die Atlantische Lebre*, Frankfurt, Bern, Peter Lang, 1982.

Neću ovdje suviše insistirati na *smislu* ove priče. Spomenut ću samo dva bitna podatka. Platon nam ovu priču ne prezentira kao fikciju nego kao istinu, »govor koji je svakako neobičan ali je potpuno istinit«. ⁸ Te će riječi biti prevedene na sve jezike svijeta, njima će se opravdavati sva moguća realistička luckasta zastranjenja. Ta je pojava donekle i razumljiva, jer je Platonova naracija donijela zaista nešto posve novo: ⁹ iskaz fikcije prikazane kao stvarnost. Tim izopačavanjem, koje mu je donijelo neviden uspjeh, Platon je utemeljio historijski roman, to jest roman smješten u određen prostor i u određeno vrijeme. ¹⁰ Mi smo sad navikli na historijske romane i znamo da u svakom detektivskom romanu nastupa trenutak kada detektiv izjavljuje: život nije nimalo sličan onome što se događa u krmićima; on je mnogo kompliciraniji. Ali u IV stoljeću prije naše ere to nije bilo tako, i Platonove su riječi shvaćali ozbiljno — ne baš svi, ali veoma mnogi u toku svih ovih stoljeća koja nas dijele od njegova vremena. I dovoljno je da otvorimo oči da bismo utvrdili kako se to može dogoditi još i danas.

Što se tiče stvarnog smisla mita, ja sam, nakon drugih i istovremeno s drugima, ¹¹ pokušao pokazati da je on u osnovi jasan. Atlantida i Atena predstavljaju dva lica Platonove Atene. Prvobitna je Atena ono što bi Platon želio da bude polis čiji je on građanin, a Atlantida je ono što je bila Atena u stoljeću Perikla i Kleona, imperijalistička i pomorska sila čije je samo postojanje bilo prijatna za grčke polise. ¹²

Takva je dakle polazna točka. Postoji li i neka završna točka? Čitanje novina, ta »realistička jutarnja molitva« (Hegel), pokazuje nam da ne postoji. Jedna sovjetska podmornička flotila tek je u rujnu 1984. g. odustala od traženja Atlantide na pučini ispred Gibraltara. ¹³ Kao što ćemo vidjeti, neki bi se upadi u švedske vode bili mogli opravdati na sličan način. U još bližoj sadašnjosti jedan je istraživač iz Ganda smjestio glavni grad Atlanata u okolinu Sensa, gdje je nastojao pronaći tragove Vikinga. To mu je otkriće pribavilo gromoglasnu pohvalu zbog njegove diskretnosti. ¹⁴

Neću ipak istraživati te putove, koji su — istini za volju — i suviše brojni i suviše zamršeni. Kada su dakle znanstvenici, bar oni koje smatramo kao takve, prestali tragati za Atlantidom? Godine 1841. jedan francuski filozof, učenik Victora Cousina i profesor u Rennesu, Thomas-Henri Martin, objavio je u Parizu *Studije o Platonovu »Timeju«*, koje su, kao što se to kaže, bile epohalne. U njima je sadržana duga i uzbudljiva »Rasprava o Atlantidi« (»Dissertation sur l'Atlantide«), ¹⁵ u kojoj je autor s velikom strpljivošću nabrojio sve ili gotovo sve dotad predložene identifikacije kontinenta što ga je opisao Platon, i sama je ta konfrontacija za Martina bila dokaz da ni za jednu od »kandidatura« ne govore nikakvi presudni argumenti. Martin na kraju zaključuje:

8 Λόγον μάλα μὲν ἀτόπου, παντάπασι γε μὴν ἀληθοῦς (*Timej*, 20 d.).

9 Mogli bi se potražiti neki presedani, npr. u Ksenofontovu *Kirovu odgoju*, nastalom otprilike u isto vrijeme kad i *Država* (oko 380. prije Kr.) ili, kao što me podsjetila Sally Humphreys, u Herodotovu prikazu razgovora perzijskih vođa o najboljem državnom uređenju, razgovoru što ga taj povjesničar prikazuje kao apsolutno autentičan (III, 80 i VI, 43).

10 V. napose knjigu L. Brissona (*supra*, bilj. 6), gdje se razabire koliko je Platon brižljivo nastojao odrediti mjesto i vrijeme zbiljanja u svojoj priči.

11 V. studije citirane *supra*, bilj. 6.

12 Pijemontski učenjak G. Bartoli bio je, čini mi se, prvi koji je intuitivno shvatio taj mit: v. njegov *Essai sur l'explication historique que Platon a donnée de sa »République« et de son Atlantide et qu'on n'a pas considérée jusqu'à maintenant*, Stockholm, Pariz, 1779.

13 V. *International Herald Tribune* od 20. rujna 1984; neka obavještenja, za koja zahvaljujem J. Svenbrou, mogu se naći u *International Defense Review*, 11, 1984, str. 1601. Ondje je, napose, navedeno da su ta »arheološka« istraživanja bila kontinuirano vršena od 1973. do 1984.

14 V. što o tome piše u *Courrier de Gand* od 22. veljače 1985: »Grandiozno djelo g. Mestdagha, koje je sazrijevalo u uzornom podneblju diskrecije i naučne strogosti, dokazuje — ako je dokaz još uopće bio potreban — da u Gandu postoje ljudi koji služe za čast i svojoj i susjednoj zemlji«. Ovaj novinski izrezak dugujem Yvonu Garlanu.

15 Str. 257—332.

»Vjerovalo se da je [tj. Atlantidu] možemo prepoznati u Novom svijetu. Ne: ona pripada drugom svijetu, koji se ne nalazi u domeni prostora nego u domeni misli.«¹⁶ Dakako, 1841. godina nije označila krâj traganja,¹⁷ pa čak ni trenutačan prekid traganja, ali za historičare »realnog svijeta« to je svakako bila presudno značajna etapa.

Taj je datum, uostalom, interesantan i s drugog jednog stajališta. Između 1830. i 1840. godine počinje prevladavati nov oblik povijesti, utemeljen na arhivima. Arhivi i služenje arhivskom građim postaju za historičare test znanstvenosti.¹⁸ Dakako, mit je dalje prisutan u istraživanjima prapočetaka. To je ujedno razdoblje kada nove nacije, od Finske do Balkana, nastoje pronaći vlastitu *Ilijadu*, ali mit zadobiva drugačije mjesto u odnosu prema nacionalnoj povijest. Arhivi su dotad bili sredstvo u rukama vlasti, a otad postaju povjesničarev »laboratorij«.

Martin je govorio o »domeni misli«. Mi bismo danas to nazvali carstvom imaginarnoga, koje također ima svoju povijesti — povijest koja se ne napaja samo »činjenicama« nego i »interpretacijama«.¹⁹ Čini se da je Martin to sagledao u načelu, ali u praksi nije primijenio to načelo. Udaru u oči da on ne osjeća potrebu da u svom katalogu razlikuje identifikacije mjesta i interpretacije teksta. Zadovoljava se dokazivanjem da nije postojala Atlantida koju bismo mogli ucrtati u kartu, kao što su to toliki pokušali. Ali i nakon toga ostaje da se objasni kakva su značenja tolike imaginacije pridavale Atlantidi.²⁰ Dakako, ovdje ne bismo mogli reći o tome sve, i zato ću se ograničiti samo na jednu temu: na ono što ću nazivati »nacionalnim« vidom povijesti Atlantide.

Ostavimo dakle sada po strani intelektualnu raspravu vođenu nakon objavljivanja *Timeja* i *Kritije*: treba li ili ne treba Platonov opis i njegovo pripovijedanje shvatiti doslovno? Aristotel i Eratosten bili su, na primjer, skeptični u tom pogledu. Rasprava je podijelila i samu Akademiju, kao što saznajemo iz detaljnog *Komentara* kojim je Proklo popratio *Timeja*.

Naše polazište mora biti niz događaja koji su bili posve nepredvidljivi, iako su se teolozi i povjesničari — povjesničari predvođeni teolozima — usrdno trudili da u njima pronađu neki racionalni smisao. U II i III stoljeću naše ere svijet Sredozmelnja počinje usvajati kršćanstvo. To znači — osobito za intelektualce koji preuzimaju na sebe provođenje te preobrazbe — da cijelu mitologiju i svu povijest, od borbe Titana do trojanskog rata, treba zamijeniti mitologijom i poviješću Hebreja i Židova, od Adama do Kristova rođenja.

Dakako, stvari nisu tako jednostavne. Kao što pokazuju stari dijelovi *Sibilinskih knjiga*, već u II stoljeću naše ere počeo se ostvarivati izvjestan kompromis između židovske kronologije i grčke kronologije. Židovi su tada bili u slabijem položaju i stoga su se

16 *Ibid.*, str. 332.

17 To se pokazalo još i prošle godine, kada je iznesena tvrdnja o istovetnosti Atlantide i Italije, v. *infra*, bilj. 77.

18 V. P. Nora »Archives et construction d'une histoire nationale: le cas français«, u: J. Berque i D. Chevallier (red.), *Les Arabes par leurs archives*, CNRS, 1979, str. 321–332. V. također u zborniku *Les Lieux de mémoire*, Pierre Nora (red.), II, 1 (La nation), Gallimard, 1986, odličnu studiju M. Gaucheta »O djelu Augustina Thierrija »Les Lettres sur l'histoire de France«, str. 247–316.

19 O tom pitanju jedan veoma veliki učenjak–sintetičar, Alexander von Humboldt, nije zauzeo tako odlučan kritički stav kao Martin, ali je pokazao da ima više znanstvene imaginacije u pogledu »mitske geografije« Helena; v. *Examen critique de l'histoire de la géographie du Nouveau Continent*, 5. sv., Pariz, 1836–1839, str. 112–115, 167–180.

20 Najnovija razmatranja mogu se naći napose u knjizi — ne baš sasvim pouzdanj — čiji je autor P. Sprague de Camp, *Lost Continents: the Atlantis Theme in History and Literature*, New York, Gnome Press, 1954; i u knjizi: E. Ramage (red.), *Atlantis, Fact or Fiction?*, Bloomington, London, Indiana Univer. Press, 1978, djelu čiji je naslov na žalost izazov najelementarnijem razumskom zaključivanju.

morali prilagoditi grčkim sustavima. Kad je kršćanska Crkva počela pretendirati na dominaciju, i kad je čak, u Konstantinovu a zatim u Teodosijevu razdoblju, dobila i instrumente s pomoću kojih je mogla dominaciju ostvariti, grčki intelektualci koji su djelovali u krilu Crkve, poput Klementa Aleksandrijskog ili Eusebija iz Cezareje, morali su i sami prihvatiti kompromis.²¹ Oni su priznavali Platonovu veličinu i postojanje trojanskog rata, ali najbitnije je bilo da se utvrdi da je Platon bio Mojsijev učenik i da je hebrejski zakonodavac prethodio Ahilejevu vremenu. Taj će se »eusebijevski kompromis« uporno održavati, uglavnom sve do XVII stoljeća.

Kakve su bile posljedice te divovske reorganizacije za Atlantidu? Židovski ili kršćanski autori ponekad spominju Platonovu priču kao *exemplum*,²² ali jedini zaista značajan tekst nalazi se u *Kršćanskoj topografiji* Kozme Indikopleusta, koji je vjerojatno bio monah negdje na Orijentu u VI stoljeću naše ere i koji je tvrdio da je putovao prema istoku. Povijesti Atlantide predstavljena je u tom tekstu istovremeno kao grčka fikcija i kao istočnjačka istina. Njezini su drevni autori Mojsije i, na njegovu tragu, Kaldejci. »Orijent« je u mitu bio »zamijenjen« Zapadom, a umjesto da egipatski svećenik poučava Solona, sada Platonu jedan Egipćanin, začudo zvan Salamon, dobacuje čuvenu primjedbju: »Vi Grci vječno ostajete djeca.«²³ Ovaj datum treba posebno istaći: to je bio prvi, iako ne i posljednji, susret između Atlantide i Židova.

U krajnjem slučaju, ja bih sada mogao jednim skokom preskočiti više od devet stoljeća i pozabaviti se događajem koji je jedini značio temeljitu novinu: bilo je to otkriće Amerike. Međutim, moram ipak najprije malo pripremiti teren.

Mi, evropski narodi, bili smo se navikli na pomisao da rađanje nacija u Evropi započinje poslije pada Rimskog Carstva na Zapadu. *Od Gota do gotske nacije. Začeci ideje o naciji na Zapadu od V do VII stoljeća* — to je naslov jedne nedavno objavljene knjige.²⁴ U njoj je riječ o »gotskoj naciji« u Španjolskoj, a postoji još bar jedan evropski narod, a to su Švedani, koji također »vuku korijenje« iz »gotske« tradicije ili »gotskog« mita (nije uvijek lako odlučiti se za jedan od ta dva termina). Ali o Francima bi se posve sigurno mogao također napisati isto takav naučni ogleđ. Ovdje mi nije moguće rezimirati cijelu knjigu Suzanne Teillet. Upozorit ću samo na nekoliko mjesta — možda nešto naglašenije no što je to učinila ta učena autorica.

Te »nacije« u nastajanju ili, točnije rečeno, intelektualci koji su mislili da govore u njihovo ime — njihovi ideolozi, da ih nazovemo pravim imenom — imali su mogućnost izbora između dva modela vladavine: rimske carevine ili hebrejske kraljevine. Trebalo je odlučiti se ili za Cezara ili za Davida. U budućoj Francuskoj, kao i u budućoj Španjolskoj, izbor je pao — osim kratkog karolinškog međurazdoblja — na model izraelskog kraljevstva, što je imalo utjecaja na formiranje »kraljeva-*taumaturga*«. ²⁵ Vizigotski kralj Wamba bio je, 672. godine, vjerojatno prvi zapadnjački vladar koji je primio kraljevsko pomazanje prema izraelskom modelu što su ga preradili i nanovo osmislili Isidor iz Sevilje i Julijan iz Toleda, čije je djelo *Vita Wambae* sačinjeno po uzoru na biblijsku Knjigu kraljeva.²⁶ A kad Grégoire iz Toursa spominje *gentes* protiv

21 V. npr. J. Sirinelli, *Les Vues historiques d'Eusèbe de Césarée durant la période prénicéenne*, Univerzitet u Dakaru, 1961.

22 Referencije se mogu naći u mojem članku u *Quaderni di Storia* (*supra*, bilj. 1), str. 50, bilj. 4.

23 *Topographie chrétienne*, XII, 2–3, 7, red. i prev. W. Wolska Conus, kol. »Sources chrétiennes«, 1973.

24 *Des Goths à la nation gotbique. Les origines de l'idée de la nation en Occident, du Ve au VIIe siècle*, autor Suzanne Teillet, Les Belles-Lettres, 1984.

25 Upućujem čitaoca na čuveno djelo Marca Blocha (Strasbourg, 1924), nedavno ponovo štampano s predgovorom J. Le Goffa, Gallimard, 1983.

26 V. S. Teillet, *op. cit.*, str. 602–611; o tome kako Isidor iz Sevilje shvaća kraljevstvo v. također M. Reydellet, *La Royauté dans la littérature latine de Sidoine Apollinaire à Isidore de Séville*, École française de Rome, de Boccard, 1981, str. 556–568, gdje je poseban naglasak stavljen na posredovanje Kristova lika. Najznačajnije djelo o srednjovjekovnom shvaćanju kraljevstva još uvijek ostaje čuvena knjiga E. H. Kantorowitza, *Les Deux Corps du roi*, fr. prijevod, Gallimard, 1989.

kojih se bori Klodvig, on ih izričito izjednačuje s *gójima*, to jest sa stranim narodima u Izraelu.²⁷

Iz toga proizlazi veoma važna činjenica: povećavanje broja »izabranih naroda«, te rasprodaja blaga drevnog Izraela, to umnožavanje čiji tragovi postoje još i danas ali koje je poslije renesanse igralo izvanredno značajnu ulogu u ideološkoj sferi Evrope, a kasnije i Amerike, započelo je već neposredno poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva. Ali nije dovoljno biti samo izabrani narod, ili točnije rečeno taj se pojam ne bi mogao primijeniti na narod kao cjelinu. Potrebno je uz to da aristokracija po rođenju i kraljevske obitelji imaju svoja vlastita rodoslovlja. U Španjolskoj će Goti, ta izrazita manjina — pošto nestanu kao društvena zajednica, poslije arapske invazije — ostati istinski mitski preci ondašnjeg plemstva. »Gostka krv«, u pravom smislu riječi čista krv, održat će se kao mit kroz stoljeća. U Francuskoj je jedna legenda preuzeta od poganske tradicije, legenda o Troji, služila podizanju ugleda triju uzastopnih kraljevskih dinastija.²⁸ Francuska, kao i Španjolska, bila je zemlja u kojoj su istovremeno postojale dvije »rase«, za razliku od Švedske, na primjer. Legenda o Troji davala je jednoj od tih tobožnjih rasta osjećaj nadmoćnosti.

Sve tu su te pojave postojale već stoljećima prije renesanse. Ali za vrijeme renesanse i obnove latinske kulture, one su, dakako, zadobile neusporedivo veće razmjere. Ni biblijska mitologija nije bila zaboravljena, kao ni ona neobična mješavina grčke književnosti i židovske tradicije, nastala u razdoblju između II i IV stoljeća n.e.

Osobito je u doba renesanse bila značajna ličnost Noe.²⁹ Svatko je, dakako, priznavao da svi ljudi potječu od Noe, ali — da se poslužimo malo izmijenjenom formulacijom G. Orwella — neki su potjecali ljepše i direktnije nego drugi. Potomci Hamovi bili su, dakako, udareni prokletstvom, ali unutar potomstva Sema i Jafeta mogle su postojati, i zaista su postojale, različite pretenzije na prvo prvorodstva.

Jafet je bio dostojniji predak jer je imao jednu golemu prednost, poznatu još iz *Sibilinskih knjiga* (III, 110): on je bio i sin Noe i istovremeno, kao Japet, bio je Titan iz grčke mitologije, otac Prometeja i Atlanta, koji je bio eponim Atlantide.

Dakako, pučke mase nisu bile previše zainteresirane za te spekulacije, ali u razdoblju potkraj VI stoljeća, kada su zaredali i ratovi u Italiji i kad je opet započeo snažan prodor imperijalističkih politika, uloga ideologa mogla je postati veoma značajna. Navest ćemo jedan izrazit primjer. Krajem XV stoljeća, 1498. godine, Giovanni Nanni, poznatiji pod imenom Annus iz Viterba, objavio je cijeli niz lažnih odlomaka iz djela čuvenih povjesničara klasičnog grčkog, helenističkog i rimskog razdoblja, povjesničara tako različitih kao, na primjer, Katon, Ksenofont ili Kaldejac Beros. Neki od tih pogana očito su dobro poznavali Nou, kojega su nazivali Janus, a isto tako i njegove sinove. Ham i kod njih ostaje proklet. Nepoznati Noin sin Tuyscon, čije ime zvuči gotovo jednako kao Tuisto (kojega je Tacit proglasio praocem Germana), vladao je germanskim zemljama; Jafetov sin Gomer, zvan također i Gallus, poslao je iz Italije svog sina Samothesa da osnuje francusko kraljevstvo.³⁰ Kakvim su jezikom govorili ti daleki preci?³¹ Klasičan

27 V. S. Teillet, *op. cit.*, str. 404.

28 Najkompetentnije piše o tim pitanjima A. Borst u djelu *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, 6. sv., Stuttgart, A. Hiersemann, 1957—1963; v. također L. Poliakov, *Le Mythe aryen, Essai sur les sources du racisme et du nationalisme*, Calmann-Lévy, 1971; novo izd., Bruxelles, Ed. Complexe, 1987.

29 Osim u knjizi A. Borsta, izvanredno znanstveno obrađeno je to pitanje u djelu D.C. Allena, *The Legend of Noah, Renaissance Rationalism in Art, Science and Letters*, Urbana, University of Illinois Press, 1949.

30 O Annusu iz Viterba postoji, koliko je meni poznato, samo jedan noviji skupni rad, čiji su redaktori G. Baffioni i P. Mattiangeli: *Annio de Viterbo, Documenti e Ricerche*, Rim, CNR, 1981. Ali ta je knjiga uglavnom posvećena kritičkom izdanju neobjavljene povijesti Viterba i ikonografskim istraživanjima. U njoj ćemo, na str. 24, bilj. 1, naći opširnu bibliografiju. Među radovima koji su mi korisno poslužili,

odgovor — koji je već Dante bio podvrgao kritici³² — glasio je: riječ je o hebrejskom jeziku.

Prirodna težnja ideologā različitih naroda očitovala se, dakako, u tome što je svaki od njih davao prvenstvo svom vlastitom jeziku. Tako je u XVI stoljeću Firentinac G. B. Gelli pokušao dokazati da je Noa-Janus, pokopan u Rimu ispod Janikula, za vrijeme svojih putovanja osnovao Firencu³³ — dok je, naprotiv, Annius iz Viterba Noi-Janusu pripisao čast utemeljitelja svoga rodnog grada.

Kao što je bio red, na te talijanske pretenzije reagirali su francuski intelektualci. Neobični kabalist po imenu Guillaume Postel, jedan od začetnika keltomanije, smatrao je da je Jafet, pošto ga je protjerao iz Italije strašni Ham, došao u Galiju da bi se ondje bavio astronomskim proučavanjima. A sam Noa, po njegovu mišljenju, proputovao je cijeli svijet, uključujući dakako i Atlantidu.³⁴

Korak dalje otišao je Postelov učenik Guy Le Fèvre de La Boderie, koji je u svom djelu *Galliade ou de la Révolution des arts et sciences* (1578) napisao da je Galija bila prvi komad kopna s kojega se povukla voda poslije općeg potopa. I napokon, gotovo cijelo jedno stoljeće kasnije, A. Audigier pronalazi idealno rješenje: pravo Noino ime bilo je naprosto Gallus.³⁵ Tome treba dodati da su francuski kraljevi bili smatrani potomcima i Jafeta i Sema, i po tome su bili u srodstvu s Isusom i Marijom.³⁶

A sada, pošto je generalni okvir zacrtan, postavlja se pitanje kakva je zapravo bila sudbina Atlantide. Mit o njoj u miru je preživio cijeli srednji vijek, u prvom redu zaslugom prologa *Timeju* u nas poznatog iz Kalcidijeva prijevoda na latinski jezik.³⁷ Taj se mit još možda može otkriti u irskoj legendi o svetom Brandanu.³⁸ Srednjovjekovne zemljopisne karte pokušavale su locirati mnoge mitske i polumitske zemlje, od zemaljskog raja do zavičaja Goga i Magoga, od kraljevstva Prêtre Jena do mjesta gdje

pribilježiti ću već navedenu studiju D. C. Allena, *supra*, bilj. 28, str. 114—116; A. Borst, *Der Turmbau von Babel*, *supra*, bilj. 27, III, 1, str. 975—977 i *passim*; E. N. Tiegerstedt, Johannes Annius and »Graecia Mendax«, *Mélanges B.L. Ullman*, II, Rim, Ed. di Storia e Letteratura, 1964, str. 293—310. Talijanski patriotizam Anniusa iz Viterba, uostalom samo prošireni oblik lokal-patriotizma, očituje se u tome što su prve njegove krivotvorine, pripisane Mirsilu s Lezba i Katonu, posvećene »Prapočecima« Talijana i Etruščana, ali njegov bi tekst mogao većinu naroda snabdjeti slavnim rodoslovljem; njegove posebne simpatije uživa španjolska, čiji mu je ambasador pružio pomoć pri štampanju knjige.

31 Maurice Olender, *Des Langues du paradis*, Seuil, 1989.

32 *Raj*, 26, 124—126.

33 Knjiga G. B. Gellija, *Delle Origini di Firenze*, izašla je 1542. godine; v. P. Simoncelli, *La Lingua di Adamo; Guillaume Postel fra Accademia e fuorusciti Fiorentini*, Firenze, L.S. Olschki, 1984, str. 18 i d.

34 O Guillaumeu Postelu i keltomaniji v. C. G. Dubois, *Celtes et Gaulois au XVI siècle. Le développement littéraire d'un mythe nationaliste*, Vrin, 1972; o odnosima s Anniosom iz Viterba v. str. 85; v. također kapitalno djelo: J. Bouswma, *Concordia Mundi, The Career and Thought of Guillaume Postel (1510—1591)*, Cambridge Univ. Press, 1957; o Noinim putovanjima v. str. 257—258.

35 A. Audigier, *L'Origine des Français et de leur Empire*, 2 sv., Pariz, 1976; v. posebno I, str. 214—217.

36 V. J. R. Stayer, »France: the holy Land, the Chosen People and the Most Christian King«, *Mélanges E. H. Harbison*, T. K. Rabb i J. E. Seigel (red.), Princeton Univ. Press, 1969, str. 3—16; sličnim temama bavi se u Njemačkoj F. L. Borchardt u djelu *German Antiquity in Renaissance Myth*, Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press, 1971; za komparativno proučavanje nezaobilazan je zbornik što ga je objavio O. Ranum, *National Consciousness, History and Political Culture in Early-Modern Europe*, Baltimore, Johns Hopkins Univ. Press, 1975.

37 V. R. Klibansky, *The Continuity of the Platonic Tradition During the Middle Ages*, London, Warburg Institute, 1939, uvod u *Corpus platonicum Medii Aevi*, u kojemu je J. Waszink objavio *Timeja: Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus*, London, Leyden, Brill, 1962. Komentar pokazuje kako se hebrejski utjecaj na Platona smatrao sam po sebi razumljivim, ali taj komentar ne poznaje Atlantidu.

38 V. predgovor B. Merrileesa, str. 7, Benedictovu djelu *Le Voyage de saint Brandan*, prev. I. Short, kol. »10—18«, 1984.

će se pojaviti Antikrist; takvi su primjeri *Katalonski atlas* iz 1375. ili karta Mlečanina fra Maura iz 1459, karta koju je bio naručio Alfons Portugalski, u vrijeme velikih otkrića novih teritorija. Ali ta mitska mjesta ne obuhvaćaju Atlantidu. *A fortiori*, nijedan narod u to vrijeme nije svojatao bilo kakvo isključivo pravo na nju. 1485. humanist Marsilio Ficino prevodio je i komentirao *Kritiku*. Došao je do zaključka da je priča istinita, ali istinita u platonovskom smislu te riječi, u smislu koji ne omogućuje ucertavanje Atlantide u geografske karte. On je također pomičjao Platona i biblijsku tradiciju.³⁹ Međutim, sedam godine poslije objavljivanja tog prijevoda, zbio se događaj koji će sve izmijeniti: otkriće Amerike. Dakako, nije utvrđeno da je sam Kristof Kolumbo poznao platonovsku priču, iako je ona ponekad spominjana s njim u vezi.⁴⁰ Ali o Atlantidi će se uskoro početi govoriti. Kao što je bilo rečeno: »Kontinent na koji gotovo uopće nije stupila čovječja noga otvarao se pred ljudima čiju pohlepu više nije mogao zadovoljiti njihov stari kontinent. Sve će tim drugim grijehom biti dovedeno u pitanje: Bog, moral, zakoni. Sve će biti, u isti mah a ujedno i na kontradiktoran način *de facto* provjereno a *de jure* poništeno. Provjeren će biti biblijski raj, antičko Zlatno doba, Zdenac mladosti, Atlantida, Hesperide, pastorage i otoci Sreće, ali će isto tako sve biti dovedeno u sumnju.«⁴¹ Ovaj put događaj je od presudnog značenja. Dakako, vrlo se brzo pokazalo da je riječ o »novom svijetu«. To jest o drugačijem svijetu.⁴² Ali taj »*brave new world*« što će ga Shakespeare spominjati u *Oluji* — a to je upravo smisao Lévi-Straussove formulacije — mogao je isprva biti spoznavan jedino uz pomoć pojmova i predodžaba poteklih iz dvojake tradicije koja je utisnula svoj pečat učenim ljudima onog vremena: klasična kultura i kršćanska (a to znači židovska) kultura bile su dijelovi te dvostruke tradicije, koja je, uostalom, za golemu većinu tih učenih ljudi, bila jedna te ista.⁴³

39 V. R. Marcel, *Marsile Ficini, 1433—1499*. Les Belles-Lettres, 1958, str. 630—631.

40 Posebice je spominje A. von Humboldt, čiji intelektualni portret Kolumbov ostaje nezamjenljiv, unatoč greškama što ih sadržava; portret se nalazi u prva dva sveska njegova djela *Examen critique* (*supra*, bilj. 18). Novija studija o tom tekstu koju je napisao Ch. Minguet pod naslovom *Alexandre de Humboldt, Historien et géographe de l'Amérique espagnole*, Maspero, 1969, str. 584—603, ponovno izdanje 1980, ne odaje Humboldt dovoljno zaslužnog priznanja. Humboldt konstatira (I, str. 167) da se u Kolumbovim spisima ne spominje Atlantida, ali ipak ističe (I, str. 30) da je Kolumbo »uživao u prisjećanju na Solonovu Atlantidu«. Isto tako nije točno da je Kolumbov sin Fernando u biografiji svog oca ikad — unatoč brojnim zabunama — povezivao očev podvig s platonovskim mitom. Ako se i poziva na Atlantidu u jednoj od svojih polemika s Oviedom, on govori o njoj upravo kao o mitu što ga njegov otac nije poznao. V. *The Life of the Admiral Christopher Columbus by his Son Ferdinand*, prijev. i bilj. B. Keen, New Brunswick, Rutgers Univ. Press, 1959, str. 28—34. Zna se da je španjolski izvornik tog životopisa nestao, i da se suvremena izdanja moraju pozivati na jedan talijanski prijevod.

41 Cl. Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*, Plon, kol. »Terre humaine«, džepno izdanje, 1984, str. 79. Suprotno od onoga što se često pripisuje Lévi-Straussu citirajući ga netočno, on nipošto ne tvrdi da su Španjolci pošli na putovanje zato da bi »proverili drevne legende«, među ostalima i legendu o Atlantidi. One koje zanima taj sitni problem upućujem na slijedeća djela: J. Lafaye, *Les Conquistadors*, Seuil, 1964, str. 111; M. Mahn-Lot, *La Découverte de l'Amérique*, Flammarion, 1970, str. 90; ponovno izdanje, kol. »Que sais-je«, 1974, br. 1584; N. Broc, *La Géographie de la Renaissance (1420—1620)*, BN, 1980, str. 166; svi ti autori prepisuju jedan od drugoga i citiraju jedni druge, iako se prije toga nisu potrudili da provjere tekst Lévi-Straussa što ga je netočno citirao J. Lafaye. Meni je Cl. Lévi-Strauss dostavio točnu verziju.

42 To saznanje dugujemo u prvom redu P. martireu d'Anghiera, koji ga obrazlaže u svom pismu upućenom iz Barcelone 1. studenog 1493. kardinalu Ascaniju; Amerigo Vespucci javit će se tek deset godina kasnije. Vidi priopćenje W.G. Randlesa, »Le Nouveau Monde, l'Autre monde et la pluralité des mondes«, *Congreso international de Historia dos Descobrimientos*, Lisabon, 1961, IV, str. 347—382.

43 Dva veoma značajna djela bave se Atlantidom i velikim otkrićima: Ida Rodriguez Prampolini, *La Atlantida de Platon en los cronistas del Siglo XVI*, Mexico, Junta Mexicana de Investigaciones Historicas, 1947; i G. Gliozzi, *Adamo e il nuovo mondo, La nascita dell' antropologia come ideologia coloniale (1500—1700)*, Firenze, La nuova Italia, 1977, str. 177—246. Međutim, A. Gerbi u svom veoma učenom djelu *La Natura delle Indie nuove da Cristoforo Colombo a Gonzalo Fernandez de Oviedo*, Milano, Napoli, Riccardo Ricciardi, 1975, uspio je izvesti pravi podvig

za ljubav logici moramo konstatirati da je u teorijama nastalim poslije 1492. godine Atlantida zauzimala mjesto u svakoj od logičkih kombinacija koje su se *a priori* mogle zamisliti. A za ljubav i u čast ljudskog duha moramo dodati da su se, bar potkraj XVI stoljeća, uključili u igru i skeptici, poimence na primjer Montaigne u Francuskoj a u Španjolskoj utemeljitelj moderne antropologije José de Acosta.⁴⁴

Kakva su rješenja tog problema bila zamisliva? Amerika je mogla biti ili biblijska zemlja ili platoniska, a to znači atlantska. I sama se Atlantida mogla tumačiti uz pomoć Biblije kao i uz pomoć velikih novih otkrića. Ali ta su se rješenja mogla kombinirati a isto tako i suprotstavljati međusobno. Zajednička točka koja ih je sjedinjavala bila je potreba — odsad od prvorazredne važnosti, osim za skeptike — da se Atlantida situira u prostoru, potreba karakteristična za XVI stoljeće⁴⁵ a potpuno zanemarena, naprotiv, u djelu kakvo je bilo Ficinovo.

U svojem izdanju Platona,⁴⁶ Jean de Serres (Serranus) komentirao je *Timeja* i *Kritiju*. Grci su zaista, kao što je to rekao egipatski svećenik Solonu, prava djeca. Ako se Platon uspoređi s »jednostavnom povijesnom istinom prema Mojsijevu kazivanju«, očito je da je opis Atlantide naprosto slika svijeta prije općeg potopa, prije Noe. To je samo tekst, ali ga treba zapamtiti, jer će u XVIII stoljeću brojni eruditi pojednostavniti to rješenje »dokazujući« da je Atlantida bila naprosto Palestina.

A Amerika, što je ona bila? Za mnoge učene ljude i ideologe ona je bila zemlja gdje je deset izgubljenih izraelskih plemena našlo utočište. Divan je mit o nestanku i ponovnom pojavljenju tih deset plemena. On se ne odnosi samo na Ameriku, jer su mene 1944. godine najozbiljnije uvjerali da je pleme Dan postalo Danska. Izvorište tih tradicija može se naći u čuvenom odlomku iz jednog biblijskog apokrifa:⁴⁷ »Deset plemena prešlo je preko rijeke i našlo se u izbjeglištvu. Odlučili su tada da prekinu sve veze s mnoštvom naroda i da se upute na jedno veoma udaljeno mjesto gdje još nikada nije živjelo nijedno ljudsko biće.« Taj je tekst u XVI stoljeću naišao na golem odjek u kršćanskom svijetu. Ali prihvatili su ga i neki Židovi, napose Menaseh Ben Izrael, koji je u Amsterdamu prijateljivao s Rembrandtom i koji je u svom djelu *Esperança de Israel* (1650) preuzeo tu tezu ilustrirajući je jednim romanom, ali uz bitnu ogradu: samo je jednom dijelu Indijanaca, upadljivih po njihovoj ljepoti, moglo biti priznato da su Židovi.⁴⁸

Inače, Amerika se mogla objašnjavati i bez Biblije, uz pomoć samog Platonova teksta.⁴⁹ Takva su se tumačenja javila već vrlo rano, ranije no što se to obično spominje,⁵⁰ budući

spomenuvši Atlantidu samo usput, u beznačajnoj bilješci na str. 379.

44 Što se tiče Montaignea, v. čuveno XXXI poglavlje I knjige *Eseja* (»O ljudožderima«). *Historia natural y moral de las Indias occidentales* J. de Acoste objavljena je 1589. u Sevilji; v. knjigu I, poglavlje XX. Najnoviji francuski prijevod J. Rémy-Zéphira, Payot, 1989, izvanredno je slab.

45 O tom pitanju, osim Gliozzijeva djela, navedena u bilj. 42, veoma mjerodavno raspravlja N. Broc u svojoj knjizi navedenoj u bilj. 40.

46 Objavljenom kod Estiennea, Pariz, 1578; v. III, str. 105.

47 *Ezra*, IV, 13, 40–44. Neobična sudbina tog teksta bila je predmetom opsežnih proučavanja obavljenih pod vodstvom A. Desreumauxa i F. Schmidta; *Recherches sur les représentations juives et chrétiennes de l'esapce*, Vrin, 1988, i objavljenih pod naslovom *Moïse géographe*. Neke elemente komentara i bibliografiju naći ćemo i u izdanju Menaseh Ben Izraela, što su ga pripremili H. Méchoulan i G. Nahon.

48 O tom pitanju pisali su također: M. Bataillon, »L'unité du genre humain du P. Acosta au Pl. Clavigero«, *Mélanges à la mémoire de Jean Sarrailh*, I, Pariz, Centre de recherches de l'Institut d'études hispaniques, 1966, str. 75–95; L.E. Huddelston, *Origins of the American Indians, European Concepts, 1492–1729*, Austin, London, Univ. of Texas Press, 1957; L. Glaser, *Indians or Jews*, Los Angeles, Gilroy, 1973; o specifično španjolskom udjelu v. H. Michoulan, *Le Sang de l'autre ou l'Honneur de Dieu. Indiens, Juifs et Morisques au Siècle d'or*, Fayard, 1979.

49 J. de Acosta spominje dva glavna rješenja američke zagonetke: deset plemena i Atlantidu; ali odbacuje i jedno i drugo.

da je već 1527. — držat ću se samo objavljenih djela — slavni Bartolomé de las Casas napisao da je Kristof Kolumbo mogao razborito zaključiti kako je bar jedan dio kontinenta što ga je opisao Platon izmakao katastrofi.⁵¹ Kombinaciju tih dvaju modela, »atlantskog« i »biblijskog«, logički previdivu, ostvario je Francis Bacon u svojoj utopiji *New Atlantis*, objavljenoj posthumno 1627.⁵² Po njemu je Atlantida otok smješten zapadno od Perua, u »južnim morima«. Njezini stanovnici poznaju hebrejski, grčki i izvanredno lijep španjolski jezik. To je savršeno društvo učenih ljudi. Kao odvojeni dio otoka što ga je opisao Platon, ona je židovska zemlja po svom porijeklu a kršćanska po obraćenju, i u njoj živi židovska manjina koju kršćani poštuju. U ovom su slučaju Platon i Biblija djelovali ruku pod ruku. Nasuprot tome, filosemitski protestant Isaac de La Peyrère u svom djelu *Preadamiti* iz godine 1655. ne vidi u Adamu prvog čovjeka nego prvog Židova. Tradicionalnu biblijsku kronologiju on posve opravdano smatra nespojivom s datiranjem postojanja Atlantide, koja je prema Platonu propala devet tisuća godina prije Solona. To bi značilo da je ona bila napučena ljudima koji su živjeli prije Adama.⁵³

Ostaje još ono što se meni ovdje čini najbitnijim: povezanost što se odsad uspostavlja između zemalja iz bajke, među kojima je Atlantida vjerojatno najčuvenija, i narodnih mitova koji su nicali na ruševinama Rimskog Carstva i nezadrživo ponovo oživljavali za vrijeme renesanse. Ako je neki njemački pravnik u govoru Indijanaca morao razabrati »nescio quid Cimbricum seu priscum Teutonicum«, »nešto što podsjeća na Cimbri i drevne Teutone«, na primjer riječ »papa« (»tata«) koja je »zajednička nama Evropljanima i Amerikancima«,⁵⁴ možemo vjerovati da nije bio jedini primjerak svoje vrste.

Sasvim je očito zbog čega je baš konkvistadorska Španjolska najpogodnije mjesto za susret mitskih zemalja i vremena s jedne strane i osuvremenjene ideologije odabranog naroda s druge strane.

Uostalom, taj proces ne započinje s Atlantidom nego s antičkim vrtom Hesperida. Gonzalo Fernandez de Oviedo, pošto je 1532. bio imenovan službenim kroničarom za Indiju, u svom djelu *Historia General y Natural de las Indias*, čiji je prvi dio bio objavljen 1535, iznosi tvrdnju da su Antili, drugim riječima zemlja Hesperida, već prije pripadali španjolskoj kruni. Karlo V, obaviješten o tim istraživanjima i otkrićima, izrazio je 25. listopada 1533. svoje veliko zadovoljstvo pošto je saznao da »već tri tisuće devedeset i jednu godinu te zemlje pripadaju kraljevskim dobrima Španjolske, pa prema tome nije čudo što ih je Bog, nakon toliko godina, vratio njihovu vlasniku.«⁵⁵ Korak dalje otišao je Flamanac J. Van Gorop (Goropius Becanus), podanik španjolskoga kralja. Antički grad Tartes, onaj što ga spominju Biblija i Herodot, grad od kojeg je

50 Obično se spominje: *Historia general de las Indias* Lopeza de Gomara, Sevilja, 1559; G. Gliozzi uranja još dublje u prošlost (op. cit. supra bilj. 41, str. 178—179) navodeći djelo G. Fracastora *Syphilitis sive morbus Gallicus*, Verona, 1530, III, v. 265—286. Mene je Ida Rodriguez Prampolini uputila na Bartoloméa de las Casas.

51 *Historia de las Indias* (1527); služio sam se izdanjem što ga je uredio J. Pérez de Tudela Bueso, Madrid, Biblioteca de autores españoles, 1957, str. 36—39.

52 V. prijevod s komentarom *Nove Atlantide* što su ga pripremili Michèle Le Doeuff i Margaret Llasera, Payot, 1983, ali pitanja koja se ovdje postavljaju nisu razmatrana u tom komentaru.

53 *Prae-Adamitae, sive exercitationes quibus inducuntur Primi Homines ante Adamum conditi*, Amsterdam, Elzevier, 1655; v. str. 176—180; ta veoma logična La Peyrèreova razmišljanja nisu zabilježena u radovima o njemu koje sam čitao, čak ni u izvrsnoj magistarskoj tezi: J.—P. Oddos, *Recherches sur la vie et l'oeuvre d'Isaac de la Peyrère*, Grenoble, 1977. Nema ih ni u inače nezaobilaznoj studiji R.H. Popkina, *Isaac La Peyrère (1596—1676). His Life, Work and Influence*, Leyden, Brill, 1987.

54 C. Besoldus, *De novo orbe, Conjectanea*, Tübingen, s.d. [1619], str. 21—22.

55 Najznačajnije djelo o Oviedu napisao je A. Gerbi pod naslovom *La Natura delle Indie nuove*, op. cit. supra, bilj. 42. O pitanju Hesperida v. str. 365—383; pismo Karla V citirano je na str. 379—380; cijela mitološko—biblijska argumentacija (Turbalkain—Heraklo...) potječe od Anniusa iz Viterba.

potekla kasnije Španjolska i koji je bio prijestolnica Atlantide, osnovala su dva brata, Atlant–Tartes i Odisej–Hesper, obojica unuci Jafetovi. Stariji od njih, Atlant–Tartes, uživao je prvenstvo, i zbog toga njegovi nasljednici, kraljevi Španjolske, imaju neosporno pravo na atlantski dio Afrike i na Ameriku.⁵⁶

Međutim, najjasniju formulaciju onoga što se otad može nazivati atlanto–nacionalizmom, dao je 1572. Pedro Sarmiento de Gamboa u svojem djelu *Historia general llamada Indica* — ali samo u korist kralja Filipa II.⁵⁷ Polazeći od Platonova teksta koji Atlantidu smješta s onu stranu Heraklovih stupova, Sarmiento gleda na nju kao na kontinent koji je nekad graničio sa Španjolskom. Njezini udaljeni ostaci, to jest Amerika, pripadaju prema tome po božanskom pravu španjolskoj kruni.⁵⁸

Španjolska je prema tome bila upoznala i gotički i atlantski mit. Ali između ta dva mita, koliko je meni poznato, nije ondje postojala ni najneznatnija povezanost. Međutim, neće biti ista situacija u drugoj postojbini gotskog mita, u Švedskoj.

Ovdje se moram pozabaviti jednim važnim pitanjem: kakva je bila sudbina mita o Atlantidi u doba prosvjetiteljstva, to jest od 1670. otprilike, od početka onoga što je Paul Hazard nazvao *Krizom evropske svijesti*, pa do francuske revolucije? Upravo početkom tog beskrajno dugog razdoblja nemirā nastalo je djelo Šveđanina Olofa Rudbecka,⁵⁹ koji je bio u pravom smislu riječi stvaralac nacionalno–atlantskog mita — poslije Sarmienta, samo neusporedivo briljantniji od njega.

Izložimo posve ukratko nekoliko pravila kojih se pridržavam u interpretaciji. Ono što ja ovdje nazivam prosvjetiteljstvom treba da riješi jedan golemi problem, upravo suprotan od onoga koji se nametao grčkim crkvenim ocima od II do IV stoljeća i pred kojim su se, u stvari, ponovo našli ljudi renesanse. Crkveni su oci morali uskladiti, koliko je god to bilo moguće, grčku historiografiju i biblijsku tradiciju. Nasuprot tome, prosvjetitelji moraju židovskom narodu konačno oduzeti ulogu nosioca opće povijesti, ulogu koju mu je na veleban način još jednom potvrdio Bossuet u svojoj *Raspravi o općoj povijesti* (1681); sada treba zamijeniti odabrani narod, pa makar se pri tom morao privremeno ponovo oživiti određeni oblik paganizma.⁶⁰ A prosvjetitelji, razumije se, nisu sami; oni imaju pred sobom protivnike koji umiju dobro parirati. Otkriti

- 56 J. Goropius Becanus, *Hispanica* (u *Opera*, Antwerpen, 1580), str. 35, 62, 105–158; v. G. Gliozzi, *op. cit. supra* bilj. 41, str. 42–44, 155–158, i I. Rodriguez Prampolini, *op. cit. supra* bilj. 42, str. 25–27. Van Gorop je umro 1574, tako da je njegovo djelo posthumno. Njegova hispanofilija nije ga, međutim, spriječila u pronalaženju izvjesnih srodnosti između indijanskih jezika i flamanskog jezika. Vezu između Tartesa i Atlantide »ponovo će otkriti« u XX stoljeću A. Schulten i objaviti u djelu *Tartessos. Ein Beitrag zur ältester Geschichte des Westens*, Hamburg, L. Friederichsen and Co, 1922, str. 53–56.
- 57 Taj će tekst ostati neobjavljen do 1902; citiram prema izdanju što ga je pripremio P. Carmels Saenz de Santa Maria, Madrid, Ediciones Atlas, 1960, str. 201–205.
- 58 Kao što me upozorio moj kolega iz Barcelone C. Miralles, jedan oblik nacionalno–atlantskog mita može se ponovo otkriti pretkraj XIX stoljeća u katalonskom narodnom spjevu što ga je 1877. objavio F. Verdaguier, i koji nosi naslov upravo *Atlantida*, a uglazbit će ga Manuel de Falla. U njemu su se ponovo naše združene legenda o Hesperidama i legenda o Atlantidi, jer posljednja kraljica Atlantide, koju je Heraklo spasio i ustoličio u Španjolskoj kao svoju ženu, nije nitko drugi do Hesperida. Verdaguierov tekst objavio je i preveo A. Savine, Pariz, A. Savine, 1887; veoma opsežnu bibliografiju navodi C. Miralles, »L'arbre i la lira«, *Mélanges Antoni Comas*, Univerzitet u Barceloni, 1985, str. 289–304.
- 59 Osobito iscrpno izlaganje o prosvjetiteljstvu sadržano je u mojem eseju u *Quaderni di Storia*; stoga ovdje mogu govoriti kratko i sažeto.
- 60 O toj temi postoji, dakako, golema literatura; međutim, zbog jasnoće s kojom je u njima postavljen taj problem, treba izdvojiti radove Petera Gaya, *The Enlightenment. An Interpretation* i Franka E. Manuela, poimeince *The Eighteenth Century Confronts the Gods*; v. također nezaobilazni članak J. Starobinskog, »Le mythe au XVIII siècle«, *Critique*, 366, studeni 1977, str. 975–997.

židovskog proroka u Platonu ili Homeru, u XVIII stoljeću jednako je prirodno kao i pronaći kakva poganskog boga u posvećenoj osobi Isusa Krista. Prosvjetiteljstvo — moramo li to naglašavati? — nije pokret svjestan na svim razinama, kod svih sudionika. Mnogi su među njima stvarno radili na »uništenju bestidnice«, a da nisu ni slutili da sudjeluju u takvu pothvatu.

U doba prosvjetiteljstva Atlantida je neka vrsta supstituta za židovski narod u sažetom izlaganju opće povijesti. Točnije rečeno, ja ću ovdje govoriti o Atlantidi kao o zamjeni za nacionalnost. Narod nekadašnje Atlantide odabrani je narod i zavređuje primat kakav sebi pripisuje svaka imperijalistička sila.

Ja ovdje govorim o »nacionalnoj« zamjeni. To nije bila jedina funkcija mita u prosvjetiteljskom stoljeću. Bez obzira na bilo kakvo »nacionalno« razdoblje, Atlantida se, kao izvorište svih nacija, može smatrati zlatnim vijekom, što je tvrdio i astronom Jean-Sylvain Bailly. Izvan i iznad ljudskog roda, ona je kao neka kozmička epizoda, trenutak općih potopa koji, kao što kaže Nicolas Boulanger,⁶¹ daju ritam povijesti. Ali njezina je supstitutivna funkcija trajna.

Vratimo se dakle švedskom učenjaku Olofu Rudbecku (1630—1702), koji je bio rektor upsalskog univerziteta i koji je u svom golemom djelu *Atlantica (Atländ eller Manheim)* (1679—1702) dokazivao da se Atlantida, kolijevka civiliziranog čovječanstva, podudara sa Švedskom i da je njezina prijestolnica bila Uppsala.⁶²

Neka mi bude dopušteno da ovdje nešto priznam: otkako sam upoznao Rudbeckovo djelo — a tome će uskoro biti četvrt stoljeća — odonda me autorova ličnost i njegov opus ne prestaju fascinirati. On je bio ugledan učenjak, velik anatom koji je otkrio mrežu limfnih žila i koji je zaslužan za izgradnju još i danas postojećeg amfiteatra u Uppsali. Ali nije on bio samo medicinar i biolog. Znao je sve što se u njegovo vrijeme moglo znati o jeziku i o povijesti i iskoristio je to svoje znanje u djelu pisanom u zreloj dobi i u starosti. Nije istina da su postojala dva Rudbecka, medicinar i povjesničar,⁶³ kao što nije istina da su postojala dva Descartesa, autor aksioma *Cogito ergo sum* i autor razmatranja o krvotoku, koja nam se danas čine fantastičnima.

Rudbeck je u cijelom svom djelu ostao vjeran empirizmu preuzetom od Francisa Bacona. Unatoč tome što su neki od njegovih suvremenika, poimence Pierre Bayle,⁶⁴ stvarno spoznali da taj empirizam vodi prema paranoji. Ne moramo sebi postavljati pitanje da li je on bio svjestan opasnosti što se krije u njegovu pothvatu — kao što mi svi moramo biti svjesni opasnosti kad je riječ o našim vlastitim spekulacijama. Sam je

61 Ovu sam temu razradio u svojoj studiji u *Quaderni di Storia*, str. 17—18, 25—42.

62 O Rudbecku i ideologiji »gotizacije« postoji golema bibliografija, u prvom redu švedska; ovdje ću navesti samo nekoliko naslova: E. Simon, *Réveil national et culture populaire en Scandinavie. La genèse de la Højskole nordique, 1849—1878*, PUF, 1960; E. Ekman, »Gothic Patriotism and Olof Rudbeck«, *Journal of Modern History*, 34, 1962, str. 52—63; J. Svernung, *Zur Geschichte des Goticismus*, Uppsala, Stockholm, Almqvist och Wiksell, 1967; J. Svenbro, »L'idéologie gothisante et l'»Atlantica« d'Olof Rudbeck«, *Quaderni di Storia*, 11, siječanj—lipanj 1980, str. 121—156 (kapitalna studija), sa značajnom švedskom bibliografijom; G. Eriksson, »Gestalter i svensk lårdomshistoria. I. Olof Rudbeck d.ä.«, *Lychnos*, 1984, str. 77—119, s rezimeom na engleskom str. 116—118. Imao sam prilike upoznati taj članak zahvaljujući J. Svenbrou. Citiram iz izvornog izdanja *Atlantica*, Uppsala, 1679—1702, u tri sveska teksta i s jednim atlasom; ali postoji i jedno suvremeno švedsko izdanje (u 5 svezaka) što ga je priteo Axel Nelson (Uppsala, 1937—1950), u čijem se IV svesku na str. 205—265 nalazi veoma vrijedan niz *testimonia* o odjecima tog djela u javnosti. Osim toga Nils i Renée Andersson omogućili su mi da u Uppsali, u svibnju 1985, vidim mjesta i slike iz rudbeckovske sage. Od srca im na tom zahvaljujem. Napominjem, međutim, da identifikacija Atlantide kao današnje Švedske i Uppsale kao prijestolnice Atlantide nije bila spominjana u listopadu 1982, za vrijeme posjeta sovjetskih podmornica štokholmskom arhipelagu (v. *supra* bilj. 12).

63 U *Malom Larousseu* poznat je samo kao liječnik. Rudbeckovu jedinstvenost kao baroknog učenjaka posebno naglašava G. Eriksson u svom članku navedenom *supra* bilj. 61.

64 V. *Nouvelles de la république des lettres*, siječanj i veljača 1685.

Rudbeck u svom prvom svesku opisao raspravu o Indiji što su je, pod upravom Apolonovom, vodili učeni doktori i jedan mali vrtlar, *bortulanus*.⁶⁵ Apolon i veliki učenjaci mnogo su govorili o toj temi, ali mali se vrtlar ne slaže s njima i smatra da su to *chimerae atque deliramenta*, tlapnje i buncanja. Vjerojatno on kaže svojim sugovornicima: *Et nos Homines*, i mi smo također ljudi, ali i veliki su učenjaci to isto: *Et vos Homines*. Na naslovnu stranicu Atlasa,⁶⁶ Rudbeck je dao staviti maksimu: *Et nos Homines*. Tako on, iako je sam upravo uzorni učeni doktor, igra tobože ulogu malog vrtlara, znajući možda da zapravo svaki vrtlar može ugroziti njegovu nadmoć.

Kao erudit koji je najveći dio svog života posvetio rješavanju zagonetke o Atlantidi, Rudbeck je postigao uspjeh time što je stvorio nacionalni mit od dviju odvojenih komponenata: od potrage za Noom i njegovim potomcima, koja nam je dobro poznata, i od gotskog mita čiju smo tako reći prvu manifestaciju vidjeli u vizigotskoj Španjolskoj.⁶⁷ Neću se ovdje upuštati u prikazivanje povijesti tog mita od njegovih dalekih izvora do VI stoljeća naše ere i do njegova svečanog ponovnog oživljenja na bazelskom koncilu 1434. godine, kada je biskup Nicolaus Ragvaldi odlučno ustvrdio da je kraljevina Švedska drevnija, snažnija i plemenitija od svih ostalih. Daleko od toga da bi bila plijen rimskih osvajača, Švedska je naprotiv primorala i same Rimljane da sklope savez s njom.

Osobito u XVII stoljeću, u razdoblju švedske povijesti nazvanom »razdoblje velesile«, napose za vrijeme Gustava Adolfa (koji je vladao od 1611. do 1632) gotski primat postaje nacionalni mit Švedana.

Da bismo pokazali kako su se spojili traganje za Noom i švedska gotska ideologija, bit će nam dovoljno da prokomentiramo dva dokumenta.

Prvi od njih (sl. I) naslovna je strana prvog sveska djela *Atlantica* (1679). Od Noe, koji sjedi negdje kod brda Ararata, polaze tri nasljedne linije. Jedna od njih, i to Hamova, gubi se ubrzo u pijesku Afrike. Druge dvije, Semova i Jafetova, čvrsto su isprepletene, kao u francuskoj vladarskoj tradiciji. Semovo je stablo predstavljeno vinovom lozom polijevanom odozgo krvlju Isusovom — Rudbeck ostaje kršćaninom. Druga po redu, gušća od prve, Jafetovo je stablo samo dotle dok Jafeta ne smijeni njegov sin Atlant, lik iz grčke mitologije. Ali Atlantovo drvo raste u Švedskoj. To je jabukovo stablo, koje se po tomu izjednačuje s rajskim drvetom, a njegovi plodovi, ti amblemi nacija, padaju s njega na tle. Među njima su Turci, Trojanci, španjolski Goti, Mauri, Gali. Grci su na simboličan način odsutni. Po vertikalnoj liniji, poslije Atlanta dolazi Borej, a poslije Boreja kraljevi sa švedskim imenima: Erik itd.

I tako stablo vlasti isprepleće svoje grane s ograncima religije. Vjera je svagdje prisutna. Ali doći će dan kada će je nestati.

Drugi dokument (sl. II) prikazuje nam Rudbecka, velikog doktora *par excellence*, kao geografa i anatoma.⁶⁸ On je glavni lik na crtežu, anatom i arheolog koji će ispod kore Švedske otkriti Atlantidu. Okružuje ga jedanaest osoba, što zajedno s njim daje brojku dvanaest, kao dvanaest apostola — i to je jedino pozivanje na Bibliju. Gore, lijevo od Rudbecka, prepoznatljiv po kosi što je drži u ruci, nalazi se Kronos, Vrijeme, a zatim, poredani uokrug globusa, likovi navedeni poimence, osim jednog jedinog: Hesiod, Platon, Artistotel, Apolodor, Tacit, Odisej, Ptolemej, Plutarh, bezimeni i Orfej. Bezime-

65 O. Rudbeck, *Atlantica*, I, str. 890.

66 *Infra* sl. II.

67 Ali ne smijemo zaboraviti da počevši od VI stoljeća Kasiodorova *Povijest Gota*, koju je kasnije rezimirao Jordanes, stvara mit o Gotima kao sjevernjačkom narodu; v. napokon S. Teillet *op. cit. supra* bilj. 23, str. 305–334, a o specifično mitskoj dimenziji v. G. Dagron i L. Marin, »Discours utopique et récit de origines«, *Annales ESC*, 26, 1971, str. 290–327.

68 Mnogo mi je koristio komentar A. Elleniusa, »Olaus Rudbeck Atlantiska Anatomi«, *Lychmos*, 1959, str. 40–54, s rezimeom na engleskom jeziku, str. 53–54.

ni, pravo rečeno, uopće ne mora biti imenovan. Ovjenčan lovorovim vijencem i slijep, to je očito Homer. Jedan velikan nedostaje: to je Herodot, čija je krivnja u tome što nikada nije spomenuo narode koji govore germanskim jezikom. Ali inače, tu su najistaknutiji predstavnici klasične kulture i znanosti, okupljeni zato da bi proglasili primat Švedske, tê zemlje prapočetaka, u pravom smislu riječi.

Pred tim polaganjem isključivog prava na primat, ulogu malog vrtlara odigrao je Pierre Bayle, prognanik iz Rotterdama.⁶⁹ Dovoljna je bila samo njegova primjedba da postoji velik broj nacija, i da bi svaka od njih mogla istaći takav zahtjev potkrijepljen isto tako valjanim obrazloženjima. A zar nije 1676. godine Francuz A. Audigier na isti način dokazivao primat Galije?⁷⁰

Vico je bio građanin Italije — doduše, ona je tada još bila tek »zemljopisni izraz« — zemlje koja je u Lombardima imala nešto što je bilo ekvivalent Gotima, no koja se mogla pozivati i na Etrušćane, veoma ozbiljne kandidate na naslov knezova Prapočetaka; stoga je Vico, pišući svoju prvu knjigu, *De Antiquissima Italarum Sapientia* (1710), došao u jednom trenutku u iskušenje da rezonira slično kao Rudbeck, čiji je rad bio pročitao; ali se zatim odupro tom porivu: svi su narodi jednaki pred Bogom i pred povijesnim Ciklusom.⁷¹ Drugdje, napose u Francuskoj i u Njemačkoj, Rudbeckove su teze o Prapočecima bile izokrenute i rekonstruirane u kontekstu kršćanskog praznovjerja. Atlantida je doista zemlja *Prapočetaka*, ali ta je zemlja zapravo Palestina.⁷²

Nacionalni atlantizam Rudbeckov bio je, kao i gotski mit, tipičan proizvod razdoblja zvanog »razdoblje velesile«. U posve izmijenjenoj političkoj klimi, 1779. — pošto je prošlo sedam godina otkako se kralj Gustav III domogao vlasti da bi, na ruševinama stranačkih opozicija, uveo tipičan oblik prosvijećenog despotizma — jedan pijemontski učenjak, G. Bartoli, objavio je uz komentar inauguralni govor što ga je švedski kralj održao pred Rikstagom 1778. g. Ideologija gotizacije doživjela je poraz poslije neuspjeha posljednjeg pothvata švedskog nacionalizma, to jest poslije avanture kralja Karla XII (koji je vladao od 1697. do 1718). Kad Bartoli uspješno dokazuje da je Atlantida zapravo slika imperijalističke Atene, on također govori o Švedskoj, ali Švedskoj koja se otrijeznila.⁷³

Međutim, ono što je Bayle utvrdio i predvidio obistinilo se. Ideolozi ostalih zemalja htjeli su također biti nasljednici Atlanata; moramo to ovdje spomenuti, makar i uz konstataciju da je pri tom mit bio degradiran na razinu romana — da se poslužimo načinom izražavanja G. Dumézila i Cl. Lévi-Straussa.⁷⁴

Ipak, Francuska je izbjegla tu specifičnu bolest. Za to postoji jednostavno objašnjenje: pošto je imala velikoga kralja,⁷⁵ veliku naciju i velikog cara, ona je sama sebi bila dovoljna, a kad su joj se nametale rasprave o Prapočecima, njezini su ideolozi u Galima, Rimljanima i Francuzima pronalazili ono što su tražili. Atlantida je, dakako, bila jedna

69 U svom već navedenom članku u *Nouvelles de la république des lettres*, siječanj 1685.

70 V. *supra* bilj. 34.

71 V. G. Costa, *Le Antichità germaniche nella cultura italiana da Machiavelli a Vico*, Napulj, Bibliopolis, 1977, str. 372–373.

72 Ovdje mogu samo spomenuti ono što se može naći u razrađenijem obliku i s potrebnim referencijama u *Quaderni di Storia*, str. 25–28.

73 O Bartoliju i Švedskoj v. također moj članak citiran *supra* str. 43–46, i, u novije vrijeme, F. Venturi, *Il Settecento riformatore. La Caduta dell' Antico Regime (1776–1789), II: Il patriotismo repubblicano e gli imperi dell'Est*, Torino, Einaudi, 1984, str. 899.

74 V. G. Dumézil, *Du mythe au roman*, PUF, 1970; 2. izd., 1983; i Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale II*, Plon, 1973, str. 312–315.

75 O francuskoj historiografiji i Louisu XIV v. kapitalno djelo O. Ranuma, *Artisans of Glory, Writers and Historical Thought in Seventeenth Century France*, Chapel Hill, Univ. of North Carolina Press, 1980; a odsada i najnovije djelo: Blandine Barret-Kriegel, *Les Historiens et la monarchie*, 4 sv., PUF, 1988.

od omiljelih tema inteligencije, ali to je bila prednacionalna Atlantida (zlatno doba), kozmička ili kršćanska (Palestina), georafska (Kanarski otoci, Amerika), a ne nacionalna Atlantida. Izuzetak potvrđuje pravilo: Avinjonac po imenu Fortia d'Urban objavio je 1808. g. raspravu u kojoj je pokušao dokazati da je jedan prvotni narod, sastavljen od Kelta i Ibera, prenio iz Španjolske u Francusku civilizaciju Atlanata.⁷⁶ Tu je, u najboljem slučaju, riječ o — prilično beznačajnom — atlanto-okcitanizmu.

Za Italiju su, međutim, Prapočeci bili velik problem, i u stoljeću posvjetiteljstva bilo je mnogo pretendata na prvenstvo u tom smislu: u prvim su se redovima nalazili Italci, Etrušćani, Germani, Grci. Pa ipak, nacionalno-atlantska struja pronašla je način da u raspru ubaci i svoju pjesmicu. Prvi libretist bio je grof Gian Rinaldo Carli (1720—1795), zanimljiva reformatorska ličnost.⁷⁷ Carli je uspostavio *a priori* nepredvidiv spoj između »amerikanske« teorije o Atlantidi i teze o talijanskom primatu u prapočecima civilizacije. Italija je, u vrijeme Atlantide, bila veza između Amerike i istočnog Sredozemlja. Poslije Janusa, domaćeg kralja, došao je u Italiju Atlant Saturn, i tada je Italija prenijela Grčkoj umjetnost i vrline Atlantide.

Mnogo kasnije, 1840, Angelo Mazzoldi⁷⁸ objašnjavao je da je Italija bila Atlantida i da je kao takva donijela civilizaciju cijelom istočnom Sredozemlju. To je značilo — a u tome Mazzoldi nije bio prvi — srušiti tradicionalnu teoriju o Grčkoj kao nosiocu civilizacije. Njegova knjiga, iako objavljena tako kasno, uživala je priličan ugled.

Engleski je problem Prapočetaka drugačiji. Ondje, koliko je meni poznato, nije bilo nacional-atlantizma u klasičnom razdoblju i u doba prosvjetiteljstva. Djelo *Oceana J. Harringtona* (1656), posvećeno Cromwellu, koji je, međutim, autora poslao u zatvor, pisano je — kao što to napominje u svom predgovoru J. Toland početkom XVIII stoljeća, kada je djelo napokon moglo biti objavljeno — »po ugledu na atlantsku povijest Platonovu«, ali ta obrana republikanske i trgovačke Engleske nema s Platonom ničeg zajedničkog osim pripadnosti istoj književnoj vrsti.

Obje nacionalističke Atlantide koje sam uspio pronaći pripadaju više okultističkoj i predromantičkoj tradiciji negoli tradiciji prosvjetiteljstva u užem smislu. Za njih bi dakle bilo povoljnije kad bismo ih uspoređivali s opusom Fabrea d'Oliveta nego s Rudbeckovim djelom.

Pa ipak, navedimo te dvije Atlantide. William Blake (1757—1827) na čudan način spaja Kelte, Židove i Atlante. Atlant je za nj samo drugo ime za bretonskog patrijarha Albiona, Abraham i Noa bili su druidi, a iščezli kontinent bio je veza između Engleske i one nove Amerike koju je Blake veličao u tolikim svojim pjesmama. To se mišljenje oslanja na princip prema kojemu »antičko doba svih naroda po kapom nebeskom« nije manje sveto od židovskog antičkog doba,⁷⁹ ali Blake iz tog osnovnog načela suvremenog nacionalnog mesijanstva izvodi zapravo zaključke o zajedništvu a ne o različitostima. Engleska je u stvari zemlja dvanaest izraelskih plemena.⁸⁰

76 *Antiquités du département du Vaucluse*, Pariz, Avignon, 1808, str. 408—479.

77 V. F. Venturi (red.), »Riformatori Lombardi, Piemontesi e Toscani«, *Illuministi italiani*, III, Napulj, Milas, Ricciardi, 1958, str. 419—478; što se nas tiče, najvažnija su Carlijeva djela četiri serije njegovih *Lettere Americane* (1770—1781), koje ćemo naći u njegovim *Opere*, Milano, 1779 sq.; dvije prve serije bile su prevedene na francuski, *Lettres américaines*, 2. sv., Boston, Pariz, 1788; više pojedinosti v. u *Quaderni di Storia*, str. 22—24.

78 Makar je naslov njegove knjige, objavljene u Milanu, prilično dugačak, morat ćemo ga ovdje navesti u cijelosti: *Delle Origini italiche e della diffusione dell' incivilimento italiano alla Fenicia, alla Grecia e a tutte le nazioni asiatiche poste sul Mediterraneo*; o Atlantidi v. str. 44, 172—187; o ozbiljnosti kojom je knjiga bila prihvaćena v. B. Croce, *Storia della Storiografia italiana nel secolo decimonono*, I, Bari, Laterza, 1921, str. 56.

79 W. Blake, *The Complete Writings*, Keynes (red.), London, Nonesuch Press, New York, Random House, 1957, str. 580.

80 *Ibid.*, str. 637—638; više pojedinosti i bibliografija sadržane su u *Quaderni di Storia*, str. 24.

Na posve originalan način Blakeov suvremenik, indolog, kaptan F. Wilford, otkrio je u *Purānama* udaljene bijele otoke na Zapadu. Dovodeći u vezu te tekstove s nekim drugim napisima iz grčkih izvora, pronašao je da su bijeli otoci (*śveta dvīna*) istovremeno i Velika Britanija i Atlantida, a to svoje otkriće popratio je prostodušnom bilješkom: »Pod pretpostavkom da u tome imam pravo, svjestan sam činjenice da to ne može biti nov doprinos dosadašnjem sjaju Velike Britanije«. ⁸¹ Iz Engleske će taj mit biti prenijet u Irsku, gdje će u XIX stoljeću doživjeti pravi trijumf. ⁸²

Ovdje bih se mogao zaustaviti, budući da sam ispunio kronološko polje što sam ga sebi bio zacrtao. Međutim, nemoguće je ne spomenuti dvije nacionalističke Atlantide koje pripadaju vremenu mnogo bližem današnjici.

Trpki Platonov patriotizam stvorio je mit o Atlantidi, prototipu jedne također izmišljene Atene. Najpoznatija suvremena identifikacija platonskog kontinenta, ona koja poistovjećuje propast Atlantide s eksplozijom od čijeg je učinka oko polovice II tisućljeća prije Krista djelomično bio raznesen otok Santorin — teorija jednako besmislena kao i sve ostale ⁸³ — velikim je dijelom plod patriotizma grčkog arheologa S. Marinatosa i njegovih učenika, i ona se još i danas iskorištava u patriotske svrhe. ⁸⁴ Međutim, ironijom povijesti, kad je u kolovozu 1982. jedan grčki brod došao u Beirut po Jasera Arafata u njegovoj nevolji, taj se brod zvao *Atlantida*. Napomenimo, gledajući iz optimističnije perspektive, da se jedan američki svemirski brod krajem osamdesetih godina našeg stoljeća također zvao *Atlantis*.

Atlantida njemačkog nacionalsocijalizma bila je mnogo značajniji pothvat, koji se nastavlja još i danas. U stvari, Rudbeck je u Hitlerovoj stranci, još prije njezina dolaska na vlast, našao svoje posljednje sljedbenike već u knjizi *Mit XX stoljeća* Alfreda Rosenberga, koji je tvrdio da su se Atlanti, ti preci Germana, proširili gotovo posvuda pomalo, uključujući i Palestinu, što je dopuštalo pretpostavku, bolje rečeno zaključak, da Isus, taj Galilejac, to jest stranac, nije bio Židov. ⁸⁵ Poslije nacističkog preuzimanja vlasti istoj je temi posvetio cijelu jednu knjigu ⁸⁶ geograf (sveučilišni profesor u Berlinu a istovremeno šef njemačke štampe) A. Herrmann; to je istaknut primjer imperijalističkog programa, budući da je, recimo, Sjeverna Afrika po njegovu mišljenju dio atlantsko-germanskog nasljedstva, a rimski amfiteatar u El Djemu u Tunisu također je djelo atlantske rase. Slične su se teze širile u okupiranoj Evropi, osobito u Francuskoj. ⁸⁷

Ovdje nipošto nije riječ o izdvojenju pojavi. U ustanovi čija je zadaća bila upravljanje esesovskom ideologijom, u čuvenom *Abnenerbe-Institutu* (Institutu za proučavanje

81 F. Wilford, »An Essay on the 'sacred Isles' in the West«, *Asiatic Researches*, 8, 1805, izd. Calcutta, str. 245—367, citat str. 247.

82 Najbolje je to ilustrirano u romanu H.O'Briena, *The Round Towers of Ireland*, objavljenom u Londonu 1834, a ponovo izdanom nedavno pod naslovom *Atlantis in Ireland*, s uvodom P. Allena Steinera, New York, Blauvelt, 1976.

83 Tu je teoriju prvi put iznio S. Marinatos 1950. g., dakle mnogo prije no što je taj arheolog vršio iskapanja koja su iznijela na vidjelo svu ljepotu minojskog Santorina; Marinatosov članak štampan je na grčkom jeziku u *Κρητικὰ Χρονικά*, 1950, a ponovo je objavljen kao brošura pod naslovom *Some Words about the Legend of Atlantis*, Atena, 1971; cjelovit izvještaj o toj tezi v. u djelu J.V. Lucea, *The End of Atlantis* (u Americi: *Lost Atlantis*), London, Paladin, New York, McGraw-Hill, 1969.

84 V. svjedočanstvo J.W. Mavora Jr., *Voyage to Atlantis*, 2. izd., London, Glasgow, Fontana, 1973.

85 A. Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, 4. izd., München, Hoheneichenverlag, 1932, str. 43—48.

86 A. Herrmann, *Unsere Abnen und Atlantis Nordische Seeberrschaft von Skandinavien bis nach Nordafrika*, Berlin, Klinkhardt & Biermann, 1934.

87 V. P. Ory, *Le Petit Nazi illustré* »Le Téméraire« (1943—1944), izd. Albatros, 1979, str. 53—57. Moj kolega Axel Seeberg sa Sveučilišta u Oslu upozorio me na to da je sličan strip u isto vrijeme izlazio u okupiranoj Norveškoj. Znači, dakle, da se radilo o narednju iz Berlina.

baštine predaka), o pitanju Atlantide često se raspravljalo, i za nj se lično zanimao Reichsführer SS-a H. Himmler.⁸⁸

U krilu te ustanove prvi put je kao rješenje bilo predloženo ime otoka Helgolanda (*Heilig Land*, sveta zemlja).⁸⁹ Tome je očito bio cilj osamostaljenje germanskih prapočetaka, kako bi oni stekli nadmoć koja ništa ne duguje Abrahamu. Poslije rata te će teze ponovo zastupati nacistički pastor J. Spanuth, koji je tvrdio da je tobože sam otkrio identitet Atlantide i Helgolanda, i čije su tvrdnje postigle u Njemačkoj izvjestan uspjeh.⁹⁰ Treba li podsjetiti na to da su te teze još i danas donekle aktualne?

Vrijeme je da izvedemo zaključak iz ovih istraživanja. Niz nacionalnih Atlantida što smo ih ovdje proučavali samo su poseban slučaj veoma raširenog ideološkog fenomena: trganja za vlastitim prapočecima i kod ponositih i kod ponižavanih naroda. Ono se oslanja na spomenike, drevne tekstove, nepoznate ili slabo poznate narode, odnosno — kao u slučaju Atlantide — na izmišljene narode. Sedam se grčkih gradova otimalo o čast da budu priznati kao rodni grad Homerov. Ali gdje se nalazila Troja? Nedavno je u Jugoslaviji naišla na velik odjek teorija prema kojoj se Homerova Troja nije nalazila na Hissarliku u Turskoj, nego između Splita i Dubrovnika, kod ušća Neretve.⁹¹ Ta teorija nije prešla preko albanske granice, pa ipak se u toj zemlji, koja se vatreno poziva na stare Ilire,⁹² očito veoma ozbiljno razmatralo pitanje nisu li možda za vrijeme trojanskog rata Iliri odigrali kapitalnu ulogu.⁹³ A kad je riječ o Etruščanima, zar nije svakom poznato da su oni bili Turci?⁹⁴ Time se otvara mogućnost izravnjanja nekih starih računa s Grcima.

Suočeni s tolikim egzaltacijama, što da radimo s Atlantidom? U prvom redu treba razraditi njezinu povijest kao povijest čovjekova imaginarnog svijeta. Mi smo je ovdje pokušali zacrtati. Ali smo ujedno pokušali — zašto ne? — izvući iz nje slike, nabacivši na papir u obliku crteža planove geometrijske naseobine kakvu je, u tančine, zamislio Platon (sl. III).⁹⁵ Na taj je način Atlantida danas najbolje iskorištena.

(Prijevod: Alka Škiljan)

88 Vidi izvanredno značajnu knjigu M. Katera, *Das »Abnenerbe« der SS. 1935—1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1974; v. str. 51, 71, 372 (Himmlerova intervencija), 378.

89 *Ibid.*, str. 378, bij. 109. A. Herrmann, koji je bio jedan od dopisnih članova Instituta, tumačio je naziv Atlant kao Adland (Plemenita Zemlja), *ibid.*, str. 51.

90 J. Spanuth, *Das enträtselte Atlantis*, Stuttgart, 1953; fr. prijevod *L'Atlantide retrouvée*, Plon, 1954; *Atlantis, Heimat, Reich und Schicksal der Germanen*, Tübingen, 1965; ova posljednja knjiga bila je objavljena u Grabert Verlagu, kod izdavača koji je bio neprikriiveni nacist.

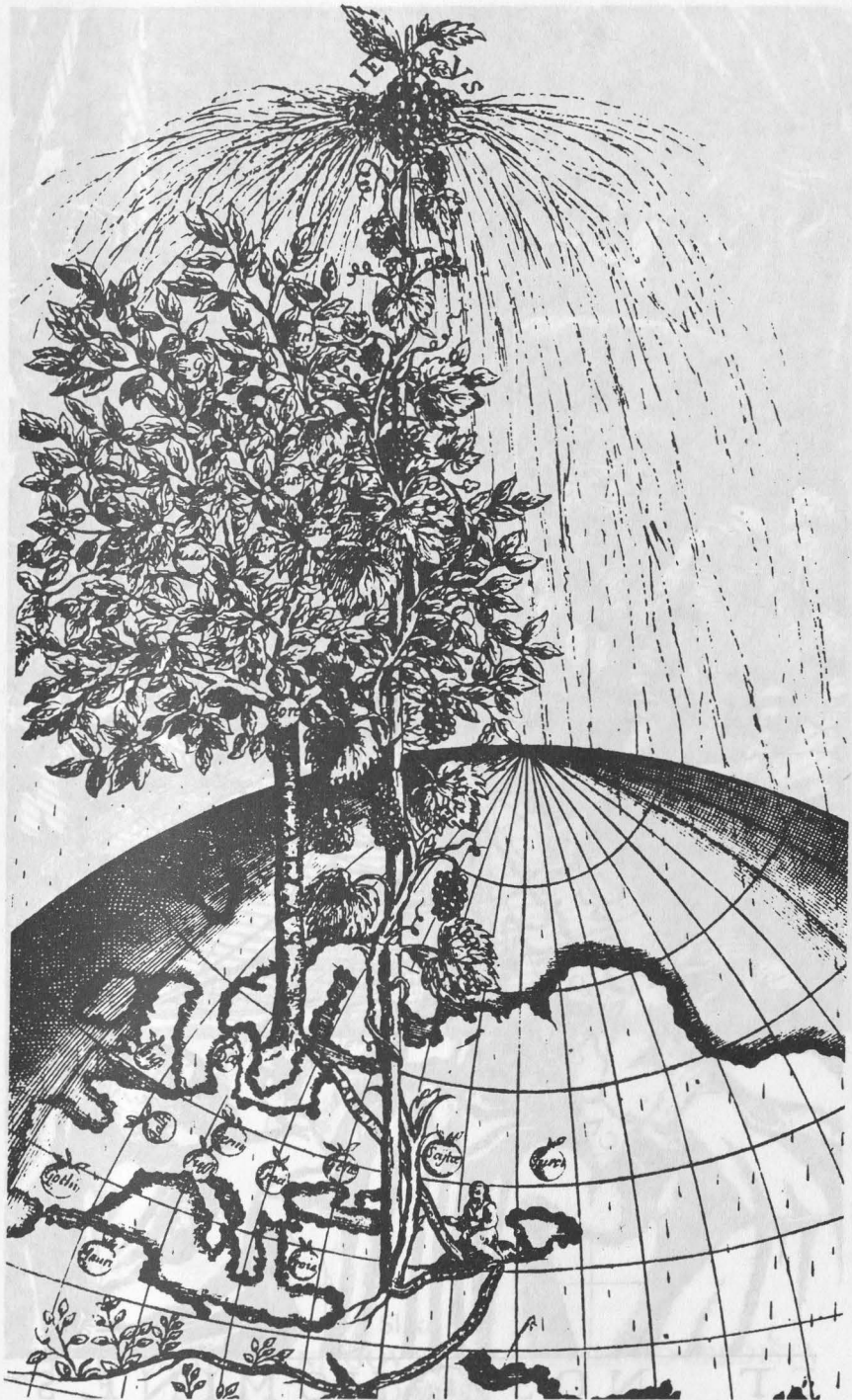
91 R. Salinas Price, *Homer's Blind Audience. An Essay on the Iliad's Geographical Prerequisites for the Site of Ilios*, Beograd, Rad — Tanjug, 1985.

92 S. Islami (red.), *Les Illyriens*, Tirana, Akademija nauka, 1985; u ovom se djelu osjeća nacionalizam dotične zemlje, ali je to ipak ozbiljna i poštovanja dostojna knjiga.

93 V. E. Sedaj, »Les tribus illyriennes dans les chansons homériques«, *Studia Albanica*, XXIII, 1, 1986, str. 157—172.

94 Adile Ayda (bivši ministar), *Les Etrusques étaient des Turcs (preuves)*, Ankara, Imprim. Ayyıldiz, 1985; i drugi primjeri, preuzeti sa Srednjeg istoka, mogu se naći u mojem članku »Flavius Josèphe et les prophètes« koji će biti štampan u *Cahiers du Centre d'études du Proche-Orient ancien* u Ženevi.

95 Vidi krasnu mapu — koju sam imao prilike upoznati zahvaljujući Alainu Schnappu — djelo arhitekta H.R. Stahela, *Atlantis Illustrated*, New York, Grosset i Dunlop, 1982; iz nje sam preuzeo drvorez III; na žalost, I. Asimov, u svom predgovoru, ponavlja Marinatosovu teoriju o Santorinu. Uostalom, isto to čini i M. Kater, u djelu što sam ga naveo *supra* bilj. 87, str. 372, bilj. 119. A J.P. Adam, u svojim zabavnim »Chroniques d'archéologie fantasque« što ih je objavio pod naslovom *Le Passé recomposé*, Seuil 1988, str. 38—64, doduše odbacuje izvjesna zastranjenja ali ih nadomješta hipotezom koja nije ni nova ni uvjerljiva. Očito je da nitko ne može imati baš sve!

Slika 1.
 SEMOVO I ATLASOVO DRVO
 Naslovna stranica I. sveska djela *Atlantica* O. Rudbecka.

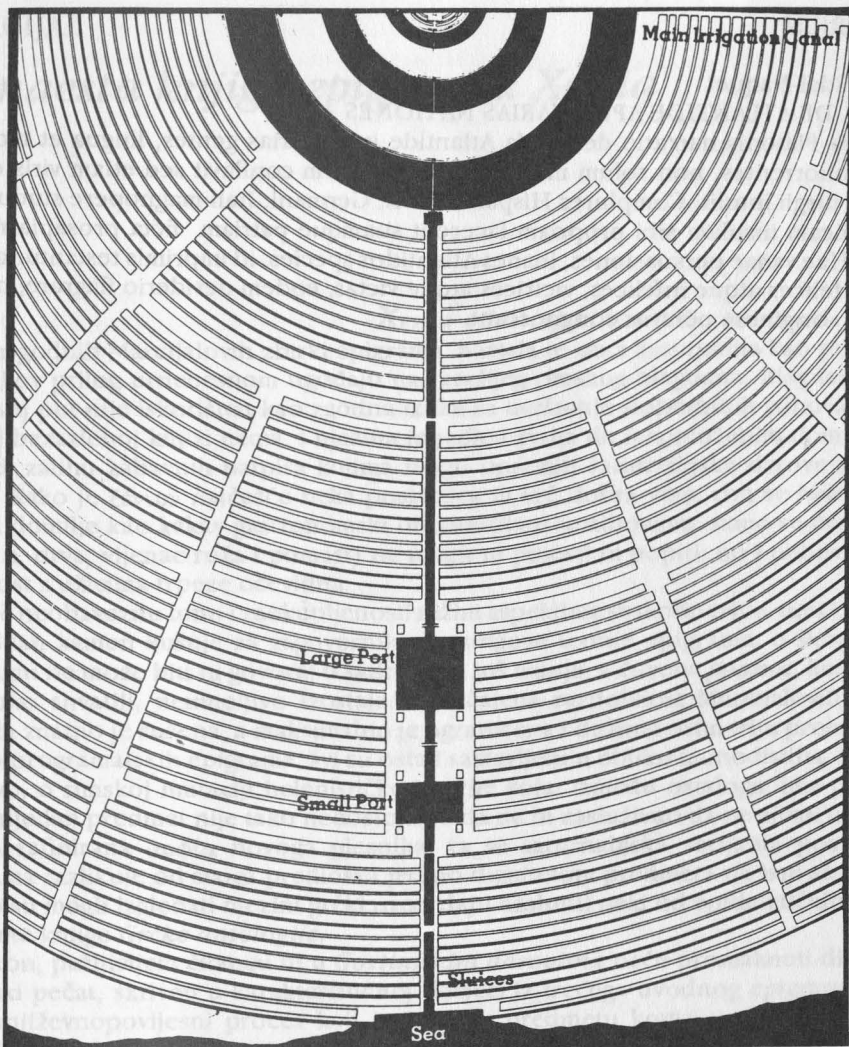

ET NOS HOMINES ^{©1719}

Slika 2.

RUDBECK KAO ANATOM I GEOGRAF

Naslovna stranica atlasa u djelu *Atlantica* O. Rudbecka.

Slika 3.

PLATONSKI GRAD I NJEGOV SISTEM KANALA OD SREDIŠTA
DO MORA

Prikaz H.-R. Stahela u djelu *Atlantis Illustrated*, New York
1982.

SUMMARIUM

Pierre Vidal-Naquet

FABULA DE ATLANTIDE APUD VARIAS NATIONES

Fabulosa Platonis narratio de insula Atlantide inter varias gentes, lingua et moribus valde abhorrentes, non solum magnam admirationem conflavit sed etiam viris doctis causam iurgii intulit. Complures Hispani, Sueci, Germani, Itali magnopere studuerunt ut mythicam insulam sibi propriam facerent suamque patriam ficta prosapia nobilitarent. Hae vanae persuasiones, inanes Atlantidos species, id imprimis testantur omnes gentes, felices atque infelices, victrices atque victas, eodem desiderio flagrare, nempe ut suas »origines« penitus cognoscant.